

ЈАНА М. АЛЕКСИЋ*

Институт за књижевност и уметност, Београд

ПЕСНИЧКА САМОСВЕСТ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ: КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИ И КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ

Апстракт: Песничка самосвест се у последње три деценије кристализовала као једна од поетичких доминанти, како унутар засебних поетика магистралних српских песника (на пример, Матије Бећковића, Николе Вујчића, Војислава Карановића, Живорада Недељковића, Томислава Маринковића, Драгана Јовановића Данилова, Саше Радојчића, Дејана Алексића, Ане Ристовић и других), тако и целог књижевног раздобља. Поред тога што је илустративно обележје дугорочне самоокренутости поезије сопственој форми и језику, аутопоетика све чешће служи да одгонетне која је сврха писања и објављивања поезије у време њене социокултурне маргинализације. Књижевна историја је показала да је формална и тематска исцрпљеност била полазиште за интензивније уметничко самопромишљање, што је условило смену поетичке парадигме, односно појаву и раширеност постмодерне књижевности. Крај једног и почетак другог века, међутим, поезији је донео многе друге изазове које је подједнако морала да уврсти у своја метапоетичка домишљања, као релевантне, штавише, горуће теме, ради властитог и опстанка вредности хуманости на којима још увек почива. Тако се испоставило да је негативна мотивација или инспирација постала услов виталности. Узимајући у обзир све те промене и аспекте, у раду са културолошког и књижевноисторијског становишта разматрамо наречене промене и симптоме епохе који су интегрисане у аутопоетичке исказе и фигуре.

Кључне речи: поезија, песник, песничка самосвест, аутопоетика, култура, историја, друштво, епоха, смисао, побуна.

Ауторerefлексивна поезија је већ у другој половини прошлог столећа заузимала високо место на лествици поетичких и естетских чинилаца српског песништва. Било као исказ експлицитне било као

* tiamataleksic@gmail.com

својство иманентне поетике, песничка самосвест се јављала у радовима Миодрага Павловића, Стевана Раичковића, Бранка Миљковића, Ивана В. Лалића, Бранислава Петровића, Борислава Радовића, Александра Ристовића и Милутина Петровића. Неки од њихових најзначајнијих радова, попут песме „Научите пјесан“ Миодрага Павловића, или књига попут *Стихова* Стевана Раичковића, *Брајсшва йо несаници* Борислава Радовића и *Свраба* Милутина Петровића, као и његове позније збирке *Прошив йоезије* (2007), написане су у знаку изразите аутопоетичности.

Последње три деценије феномен песничке самосвести, то јест аутореклексивности поезије, који је уједно и естетска стратегија и тема и поджанр, кристализовао се као незаобилазно својство савремене књижевности, било у њеном каледоскопском прегледу, било у аналитички продубљенијем сагледавању литерарних облика и појава. Ова поетичка доминанта, како унутар засебних поетика магистралних српских песника, тако и целог књижевног раздобља, поред тога што је илустративно обележје дугорочне самоокренутости поезије сопственој форми и језику, али и нарасле самосвести уметности и друштва у целини, све чешће служи да одгонетне сврху истрајног обављања древног посла писања песама у духовно оскуднијем времену, када је – речима наших савремених песника – „свет остао го као зимско свитање“¹ и такав да „множи речи јер издише“.²

А чега је аутопоетика знамење да толико скреће пажњу на себе? Можда „исцрпљености“ наслеђених форми која наводи на већ сада традиционалну потребу за новим уметничким видовима изражавања и интермедијалним посредовањима која изискује технички унапредовала савременост, што још у освит књижевног постмодернизма примећује амерички писац Џон Барт (1977: 411–412). Можда одговор можемо потражити у њеној отворености, која је чини рањивом за непрестане политичке, културне, идеолошке, па и технолошке преображаје. Силнице које су се преломиле у лирском роду на домаћем терену у последњим деценијама обрушиле су се на роман шездесетих година 20. столећа, услед чега је настао метапрозни дискурс. Патриша Во, свесна приговора да је прозна самосвест показатељ истрошености једне уметничке форме и жанра, у овој књижевној пракси види најпримереније решење

¹ Стих из песме „Књижевно вече у провинцији“ (Д. Алексић 2020: 15).

² Стих из песме „Речи у праху“ (Хамовић 2021: 22).

да роман васпостави идентитет у оквиру једне културе која је непријатељски настројена према његовим класичнијим изданицима (1996: 80). Аналогно метапрози, аутопоетика у поезији својеврсно је реаговање на посттрауматски осећај да су стварност и историја условни – на нашем терену нарочито након ратова деведесетих – те да постоје само вештачке творевине, језичке конструкције и привремене духовне манифестације. Са њихове наспрамне стране постојано стоји поезија, као стабилна структура, ма колико артикулисана посредством гносеолошки превртљивог песничког језика или следила фантомске егзистенцијалистичке сензације које је раситњавају.³ Ипак, тематизацијом властитог посланства и позива, и сâм поетски исказ у савременом руху унеколико доприноси утиску о релативности и конструктивистичком карактеру уметничке форме из које проистиче.

Ако су искушења формалне и тематске анахроности и била иницијално полазиште за интензивније самопромишљање које је условило и смену колико поетичке толико и идеолошке парадигме,⁴ крај једног и почетак другог века поезији је донео многе друге изазове које је подједнако морала да уврсти у своја метапоетичка домишљања, као релевантне, штавише, горуће теме, ради властитог и опстанка вредности

³ Условност стварности у огледалу песничке самосвести у граничним историјским ситуацијама, какво је НАТО бомбардовање Србије 1999. године тематизује Ненад Милошевић у наративно-есејистички конципираној песми „Поезија без песништва“: „Како је јака наша вера у поезију: / увуче свет у нас и сагори га / без пламена бели пепео остављајући / као морава без филтера / купљена на почетку НАТО кампање / на Зеленом венцу у белом и глатком боксу / од двадесет пет паклица, / како се некад у рат носило.“ (Милошевић 2019: 11–12) У обраћању песничког субјекта нобеловцу Чеславу Милошу подвлачи се снага песничког континуитета, и упорност и оправданост духовних веза између песничких предака и потомака: „Ти ме охрабрујеш да тражим архаично, ТО. / Тако га сад зовем, док читам *Обично јуџиро* / које ме нагони на удах, али и на уздах, / чија ведрина наткриљује нашу немоћ у поразу.“ (Исто: 13)

⁴ На пример, о искушењима истрошености форме која генеришу превазиђене идеје и метанаративи (религиозно-поетске) духовности пише Дејан Алексић у духовитом лирском саставу „О великој песми“, у чијој завршници износи имплицитну, а иронијом појачану метапоетичку критику традиционалног поимања начина песме и њених стилско-језичких и тематско-мотивских могућности: „А ја знам: велика песма је лепа слушкиња, / Поспрема одаје у тврђави академске озбиљности. / Кад врисне, то је зато што се анђелчић / Кикоће вирећи јој под сукњу. / Тај бестидник што до увече ће постати / Астигматични властелин пун гнева. // Као онај грчки пиљар, запао у јарост, / Јер камион означен натписом *Мешафора* / Иде уназад, претећи да низ улицу распе / Све те јабуке, смокве и грожђе.“ (Д. Алексић 2020: 27)

хуманости на којима још увек почива.⁵ Негативна инспирација преобразила се не само у мотивацијски изазов већ у услов виталности. У последњих тридесет година – као што и Саша Радојчић у предговору своје антологије новијег српског песништва у периоду од 1991. до 2020. године *Сенке и њихови њредмети* примећује – песништво је пригрлило и тематско-мотивски инкорпорирало многе историјске феномене, почевши од искуства рата, избеглиштва и емиграције, културно-историјске интроспекције, преко појава које генеришу нови видови комуникације, глобална умреженост и вртоглави развој технике и роботике, до дестабилизованости савременог песничког субјекта на различитим нивоима постојања (2021: 9).

Без сувишних теоријских продубљивања, назначићемо само да је песничка самосвест појмовно-теоријски конструкт за означавање интроспекције песме и њеног субјекта, како на формалном, тако и на тематском плану. Њено прво својство је удвајање – објективација сопства као другог већ у самом чину означавања. Реч је о диференцираној свести о себи и свету, односно поезије и стварности. Самосвест је у том случају изједначена са појмом поезије, па тако се испоставља да свеколику поезију карактерише аутореференцијалност, која је, речима Сабине Фолш-Којзнер, „екстерна репрезентација одређеног етоса – скупа веровања, идеја, вредности, приоритета путем којих је сопство изражено и приметно као сопство” (2001: 158). Њеном концептуализацијом артикулише се и објективизује сама песничка егзистенција. Тако самоспознаја у песништву подразумева фундаменталну спознају интериоризованих духовно-естетичких постулата, што обавезује на литерарну активност, на артикулисану објаву те спознаје као на врхунску одговорност и према

⁵ Исцрпљеност традиционалних уметничких идеја и пракси донекле је надоместила популарност која је у последњих неколико деценија изнедрила огроман број ремек-дела. Са њима је озбиљна књижевност, а посебно стваралаштво песника различитих генерација (попут, на пример, Томислава Маринковића, Владимира Копицла, Слободана Тишме, Драгана Јовановића Данилова, Драгана Бошковића, Ненада Јовановића, Петра Матовића и других), у креативном дослуху. Референце на супкултурне феномене и популарну уметност у српској поезији умногоме омогућавају продубљењу и поузданију аутореференцију. Са друге стране, српско песништво са завидним успехом прати и неумитни технички и прогрес информационих технологија, лако се прилагођавајући и на формалном, и на језичком и на тематском плану новонасталим узусима техничке цивилизације и виртуелним начинима међусобног општења, као што су тзв. „друштвене мреже”, а без знатнијег нарушавања кодираних представа о уметности и осетнијег слабења естетске вредности.

достигнућима високе културе и према аутентичном уметничком искуству које се у баштини огледа, тиме и на неку врсту ангажмана. М. Фуко у својим дубинским раслојавањима појава и ствари још пре озбиљнијег захуктавања нових поетичко-филозофских програма, сматра да је циљ књижевности као манифестације језика да афирмише „своје издвојено постојање”, услед чега је принуђена да се изнова враћа себи, „као да њен говор нема другог садржаја осим сталног исказивања свог властитог облика” (1971: 344).

Иако је врло широк тематско-мотивски, а томе следствено и поетички, дијапазон промишљене „*јесничке аутореклексивности* као”, према Тихомиру Брајовићу, „’погонског замајца’ лирске самосвести”, и иако су многе теме неизоставне у праћењу меандара савремене српске и светске културе и духовности,⁶ за потребе нашег рада осврнућемо се на неке лирске саставе у којима песничка самосвест израста из особене епистемолошке дихотомије: промишљања поезије као сведочанства о духовним пометњама савременог света, али и као њихове хуманистичке конфронтације.

Исцрпљеност форме, извесно је, саусловљена је са кризом одређених идеја, али и друштвених превирања. Криза, међутим, ма колико то парадоксално изгледало, ревитализује форму или – како Патриша Во у својим ревиталистичким разматрањима постмодерног романа лаконски сумира – „моменат кризе може [се] посматрати и као моменат спознаје” (1996: 80; додала Ј. А.), спознаје захваљујући којој се сам роман, као традиционални жанр, и даље развија. Исто бисмо могли да потврдимо за савремену српску поезију, не само као једном од највитаљнијих и

⁶ У широком тематско-проблемском распону може се изоловати поджанр аутореклексивне поезије у који су укључене опсервације о поезији и песницима, што Т. Брајовић именује као „поетолошка поезија” (2013: 35–36), те искази о песниковој позицији у култури и друштву. Поједини песници су, сходно свом поетичком усмерењу, забављени статусом самог песничког субјекта/лирског сопства, схваћеног као алтер его или кандидованог за епонима укупне песничке самосвести. Поједини се упуштају у разматрање естетских, лингво-стилистичких или структуралних аспеката уметничког дела. У својим аутопоетички интониранним или утемељеним песмама песници разматрају сам песнички поступак (дескрипцију, интертекстуалност), пишу о разградњи менталних представа, о употреби стилских средстава у конкретној песми, о њеним језичким и метричким својствима. Неретко савремени песници прибегавају демистификацији начина транспозиције идеје у песничку слику или стих. Подробнију поетичку и поетеолошку анализу наречених тематских аспеката понудили смо у монографији *Методолошко-језички аспекти промишљања поезије: илустрације из српске поезије* (видети Ј. Алексић 2021).

најплоднијих видова уметничког изражавања већ и као тренутно најистакнутијем у аксиолошком погледу. Српска поезија у својој поетичкој дисперзивности и плуралности брани достојанство наше укупне савремене књижевности.

Нашавши се на духовноисторијској вододелници, српска поезија од деведесетих година наовамо властиту (формалну) исцрпљеност надомешта другачијим видовима суочења – са грађанским ратом од 1991. до 1995. године, са друштвом у дугорочној фази преласка са социјалистичког друштвеног система на неолиберално капиталистички, као и са одсуством јасно дефинисане националне културне стратегије. Уз то, на српско друштво одразили су се и глобализацијски процеси и цивилизацијско кретање, чије феномене песници обилато тематизују и критички проматрају. Поезија тако одолева наметима форме не само као уметничке већ и као историјске егзистенције.

Уметност, а са њом и поезија своју исцрпљеност морала да је да превазиђе у судару са кризом културе, односно симболички натегнутим крајем онога што је широким консензусом дефинисано као *култура* – чување и одржавање хуманистичке вредносне непроменљиве у променљивој историјске епохе. Мисао о поезији не израста искључиво из ње саме, из нужности преиспитивања сопствене формалне и тематске истрошености, те неминовног саприсуства различитих песничких генерација и промене поетичке парадигме.⁷ Поред унутрашњих, пое-

⁷ Међусобни антагонизам песничких нараштаја који није ексклузивитет нашег стваралачки и морално пољуљаног времена, већ закономерност традиције илуструје Драган Јовановић Данилов. Песник је и прошао искушења младог песника супротстављеног претходним песничким поетикама који временом, описавши развојни лук, и сам постаје традиција, што описује у песми „Свети Данилов убија аждају а онда и сам постаје аждаја“ (2019: 250). Међутим, као већ зрео и потврђен песник у песми „Млади, гневни песници“ он указује на прописани и непроменљиви исход ступања и етаблирања на књижевној сцени почетном максимумом „Најважније је оно што остане после гозбе!“ (Данилов 2019: 295). Номинално алудирајући на наслов телевизијске представе, а потом и на чувени филм *Дванаест гневних људи*, Данилов даје инструктивну књижевноисторијску експозицију првих наступа млађих песничких нараштаја и њихове легитимне потребе за променом, односно нарушавањем учаурене „престабилиране хармоније“ у драми текућег књижевног живота: „Отприлике, сваких пет-шест година / појави се на сцени нова генерација младих, / гневних песника спремних да промене свет“ (Исто). Са ироничним подсмехом он и са културолошке стране импонује њиховом гневу и авангардном отклону од песничких претходника и опредељења: „И доиста, с правом су гневни; толико је / неподношљиве поетске трулежи окол; / толико прљавог сентиментализма који / изазива бес; фолклорних демона које треба / пробити глоговим коцем.“ (Исто) Међутим, ти млади и гневни

толошких и књижевноисторијских, разлога, све израженију загладаност песме у властите принципе подстиче спољашњи цивилизацијски преображај који не само што намеће већ и непрестано редифинише културни оквир њеног делања. Песничку ауторефлексивност провоцирају и прилике у домаћој култури, па је она својеврсни амандман песникâ на одређене културнополитичке одлуке које сажимају или маргинализују песничко поље. Песници су онемогућени за активнију партиципацију у одређивању принципа од виталног значаја за српску културу. Проблем је отуда и феноменолошки и културолошки заснован. Спонтатно се јавља потреба да се изнова установи њена хуманистичка, а томе следствено и њена онтолошка сврха.⁸

Уколико бисмо се усудили да се, без сувишне мистификације, поиграмо језичким варијететима, питању шта је *сврха* песничке активности у савременом цивилизацијском и, уже, српском културном хоризонту, претпостављамо питање ко је *сврха* историјског одлучивања о подели друштвених улога и добара, песнику досудио задатак да изнова оправдава нешто што је, у нашем вредносном поимању, само по себи подразумевајуће, па је затечени исто колико и антиципаторски дух песника у обавези да истражи како ваљано да испуни позвање које му је давно с оног *највишег врха* даровано и као благодат и као бремене. Питање више није шта се сме а шта не сме писати, као у цензорска времена, већ ради чега писати у доба бар привидно освојене слободе изражавања, упркос снажној потреби да се оглашавањем макар надмудри време систематске амортизације критичке свести и људске савести, али и време систематског потирања хуманистичких тековина. Све то упућује на закључак да, премда у својим различитим видовима присутна од почетака

песници, тврди Данилов са увереношћу доброг познаваоца свеколиких књижевних прилика, након извесног броја година и сами постају „мета нових, младих нараштаја гневника / што пристижу, ситуирани у трансу.“ (Исто) Међу њима на песничкој сцени се издвоји тек један, очигледно спремнији на компромисе, да „као прастари скарабеј у ћилибару продужи свој живот“ (Исто), односно и сâм постане део традиције.

⁸ Многи песници онтолошки, културноисторијски и епистемолошки статус песничког позива промишљају у есејистичким написима. У последњих неколико година објављене су пажње вредне књиге есеја Гојка Ћога, Војислава Карановића, Мирослава Максимовића, Саше Радојчића, Драгана Јовановића Данилова, Злате Коцић и др. Питање места поезије у савременој култури многи покрећу у спорадично објављеним записима у књижевној периодици или у, нешто читанијим, интервјуима за новине и часописе, обично приређеним поводом добијања неке значајне награде за књигу песама или укупан песнички опус.

литерарног самоописа, у хиперпродукцији ионако дисперзивног постмодернистичког писма песничка самосвест постаје високо позиционирана на лествици културолошких доминанти.⁹

Са појачаном пажњом ослушкујући апокалиптички интониране дамаре властите епохе, савремени песници различитих генерација се, сходно индивидуалном поетичком моделу, опирају се јавном и прећутном елиминисању поезије са културнополитичког и друштвеног хоризонта. Сваки појединачно своју чашу отпора конципује и самерава сагласно већ подешеном поетичком модалитету: Ђорђе Сладоје, на пример, призивањем митских матрица, Драган Хамовић дубинским сондирањем културних и духовних упоришта националне баштине, Томислав Маринковић евоцирањем интимних аркадија и тражењем прибежишта у метафоричком заклону природе, Живорад Недељковић изналажењем пукотина у којима се прелива смисао, Војислав Карановић трагањем за трансценденцијом песничког стваралаштва, Драган Бошковић у самоизгнаничком праћењу ритма панк културе и молитвеном патосу, Слободан Јовић минуциозним, макар узалудним пребирањем по преосталим честицама људске добротe. Поред згуснуте, неретко и терапеутске ироније, сви песници разговетно призивају есхатолошку зачудност поезије која сама себе брани од социо-културне сувишности које је за њу, без њене воље, изнудило време.

У песми „Пишем“ која отвара збирку *Ни љубави ни хлеба* Небојша Васовић у првој деценији нашега столећа сасвим отворено исповеда на кога песник данас може да адресира своје рукотворине: „Пишем

⁹ Индикативан је одговор песника Мирослава Максимовића на новинарско питање „Где је место песника и поезије у српској стварности?": „Ако читате новине, онда можете помислити овако: тамо где га одреде ММФ и Светска банка. Шалу на страну, али мислим да су и српска стварност, као и место песника и поезије у њој, под великим упливом глобалног потрошачког тренда, а у њему нема места за немоћне, па ни за песнике и поезију. Односно, њима је дозвољено да постоје, нико нема ништа против, али је читав друштвени контекст постављен тако да њима опстанка нема. Ако и у Србији развој доведе дотле да песници буду у празном простору, без икаквих идеолошких и сличних притисака, али и без истинског социјалног контекста властитог живота, онда ће то пре свега бити штета за српску стварност. У историјском памћењу овог народа поезија је, на неки начин, везана за његов опстанак. Видећемо како ће то изгледати кад наш опстанак више буде везан за бриселску или неку другу светску/ домаћу бирократију и плутократију него за властиту поезију. И за ту ситуацију народ је већ смислио пословицу: друмови ће пожељет пјесника, ал' пјесника..." (Максимовић 2005: <http://www.kraljevo.com/ibarskenovosti/2005/novbroj20050819.htm#kultura>, преузето 12. 9. 2022).

за издаваче / којима су долари / једина љубав и брига, / за читаоце измучене / ценом струје и хлеба, / за гладне који не читају књиге, / за пријатеље расељене по свету / који и не знају да се бавим писањем, / за њихову децу која говоре / све језике осим овог на којем пишем, / за моју децу која се нису родила, / за расуте маслачке, / радиоактивне честице." Након овог каталога поентира у ироничној завршници: „Најзад сам постао писац, / више не пишем за себе.“ (2006: 7)

Са кризом културе, принуђене да прати трендове медијског сензационализма и полуистина, бивају уздрмани темељи поезије као једне од вековима најистакнутијих и најелитнијих уметничких творевина, а не самог песничког стваралаштва као самосвојне откривене сензације. Зато криза културе на крају века јесте окарактерисана као, према Ерику Хобсбауму, крај културе какву познајемо и какву смо наследили.¹⁰ Поезија са својом непресушном снагом мора да изнађе одговарајуће, тачније, заслужено место у новој прерасподели снага, која ни сама није дуготрајна. И она га проналази у својој постојаности и виталности. Маргинализација песništва отуда произлази из кризе текуће културне политике.

Тако код Мирослава Максимовића, чија се изузетно развијена песничка самосвест у домену промишљања улоге поезије у савременом свету неретко окреће против самог песника, чујемо стихове у сонетном венцу *Скамењени* који се надовезује на чувену „Камену успаванку“ Стевана Раичковића: „И онда се у ваздуху скамени. / Не питај зашто, не питај по чему, / Јер су високо остали знамени / Моћног песника што стоји у свему. // Наступила је новог века суша. / Не пева живот у светским чудима. / Нема љубави не постоји душа. / И да ли има нечег у људима.“ (2009: 252)

Предочавајући превагу форме у односу на садржај и суштину у репрезентацији стварности, чиме се дубински ремети етички, аксиолошки, па и онтолошки поредак, овај песник у „Цртању стварности“, носећој песми истоимене збирке, резигнирано и са горким цинизмом подвлачи место песника и карневалско изокретање идентитета у тако исцртаној, односно подастртој картографији наше друштвеноисторијске

¹⁰ О друштвено-историјским околностима које су преусмериле културна кретања у свету и умногоме променила лице културе формирано до Првог светског рата Хобсбаум пише у монографији *Крај културе: култура и друштво у XX веку* (видети НОВСБАУМ 2014).

стварности: „Ако си песник, / онда ништа, / нема те, / остало је само велико П. // Ако ниси песник, / узми П за свој почетак, / па крени изнова, / опет све исто, / само промени врпце.“ (Максимовић 2012: 26–27)

Песма „Прича“ Енеса Халиловића културну и читалачку маргинализацију поезије верно приказује посредством сведочанства да су песничке књиге већ дужи низ година уназад уклоњене са полица овдашњих библиотека (додали бисмо и књижара). Та чињеница наводи на запитаност о сврси писања поезије, али и идентитету адресата којем се она упућује: „Пита ме Срђан Папић / зашто поезију пишем. И вели: // Знаш шта ми прича Јелена Анђеловска? / Радила у некој библиотеци, замењивала неку струдницу, / каже, за тогину дана нико није тражио поезију, / читају људи романе, приче... е, каже, само једном, / у сумрак, [...] човек улази, висок, није заворео ни враћа за собом, / пошито слуша, изубљен у свемиру, / улази он, ван себе, и ишта страшним гласом: / имаће ли нешто од поезије... // Знаш, рекох му, ја сам то био.“ (Халиловић 2011: 11) Дакле, песници су једини преостали читаоци поезије. Тај зачарани круг, тржишним речником речено, понуде и потражње, односно произвођача значења и њихових конзумента, указује на културну ентропију.

Пошто су оборени многи табуи у глобализованом друштву у име освајања модернистички концептуализоване слободе, која – како се испоставило – изискује сужањство новим наративима, митологемама и идеологемама, преостало је огољено обраћање стварима које се односе на поезију саму, али и суочење са њеним местом у владајућем аксиолошком беспоретку у којем се императив сензационализма конфигурише изван класичне опозиције „истина–лаж“. Немоћ поезије пред људским бестијаријумом, метафорички исказаним као *зверињак* у истоименој песми, као и пред питањима бесмислености, тема је о којој је размишљао позни Бранислав Петровић. Дефетистички настројен лирски глас обраћа се персонификованој јунакињи – песми – и предочава узалудност исказивања бола или побуне писањем: „Шта остаје до да плачеш, крхка песмо? / Зар на тмине и аждахе пеном римâ? / Дресер с црном капучом одгонета ваљда има: / Да ли ћемо икад бити, кад већ нисмо, ако јесмо?“ (Петровић 2004: 51). Депримирајући увид у позицију песништва доноси и вечиту онтолошку недоумицу о постојању самог сопства. Зато то питање на крају строфе Петровић оставља отвореним, свестан да на њега, и поред способности „предосећања будућности“, не уме дати валидан одговор. У својој резигнацији опседнут метафоричком сликом смећа, запажа да ће на сметлишту, поред многих других жанрова и

књига – драме, романа, зборника, речника, историјских списа, научних расправа, политичких чланака, дневника, писама, мемоара – завршити и пропадању врло склоне песме: „Лирска песма трули. / А и епска воња / Не лешину јунака и његовог коња.” (Исто: 88; „Стихови о смећу”, 2) Наравно, сагласно позиву, и поред свег отпора, општој депонији хуманистичких и антрополошких вредности песник ће приложити и своје песме. Глумом или пак гласом припадника новог времена, али и увелико огорчен властитом немоћи да надиђе физичку смрт, песник, мимикријски, али и искрено, именује властите творевине с презиром: „Гомилама смећа које се пуше / Додај бљувотине срца, душе. / Хоће ли те флаше, те пластике, крпе, / Смеће твога духа моћи да отрпе? / Духови ђубрета да ли ће да приме / Твоја узнесења, метафоре, риме”. (Исто: 90; „Стихови о смећу”, 4) У дијалектички постављеној слици сопствене трагедије и песник је, заједно са својим песмама, ишчилела или одбачена појава.

Сличне прогнозе обзнањује и нешто млађи Петровићев савременик Слободан Зубановић. У дубљем слоју хуморно-иронијског одсликавања ситуација у песми „Поезија нас гледа” из песничке књиге *Save as* (2005) усађена је забринутост за опстанак поезије, услед евидентног осипања интересовања за њу: „У време кад су се песме писале / на цедуљицама, тоалет папиру, / по маргинама што су мирисале / на лук и проминцле, песме су // имале статус повлашћене нације. / Данас, народ осећа како су стихови потребни само празником. / Откад се поезија посвуда расу // и постаде дело спојено са кишом, / сунцем, ветром и грмљавином, / када нас нетремице гледа кришом / са тавана кроз пукотину црепа, // или са ђубришта у палежа пари, / мој занат постаде непотребан. / Део упутства за употребу ствари / које никад употребити нећу.” (Зубановић 2021: 93) Упоредјујући прошлост, као неки вид *belle époque* за поезију, и садашњост, као декаденцију и кризу, песник говори о пролиферацији вредности и темељној промени места које поезија има у свакодневном животу. Отуда и зачудност у конституисању песничке поруке служи за учинковито аксиолошко суфлирање читаоцу како да прихвати понуђену информацију.

Ана Ристовић се сатирички обрушава на културолошку константу одсуства песника из друштва сходно епохалним силницима, због чега представљају ванредан призор, односно феномен. У духовитој песми „Позор! Песник” посредством бизарних слика посведочено је искуство апарности, односно страности песника. Светски дан поезије, као

светковање песничке речи, згодан је метонимијски окидач за распла-самсавање асоцијација у вавилонској свести читаоца поезије: „На Светски дан поезије / уплаших се / налетећу на песника у супермаркету. // Хлеб ће ми испарити из руку. / Со ће аутоматски постати библијска. / Иза стакленог рафа / свако месо биће део и мог тела. / И свака кост цитат Адамовог ребра. / Међу полицама са дестилатом / анакреонтике у винским боцама / моћи ћу да преживим само унапред пијана. / Из врећа са кромпиром / провириће Шејмас Хини: / однесем ли га кући, желећу још само / да будем љупка овчица на ирским пољима.” (Ристовић 2019: 122) Песникиња уводи другачије постављену дијалектику описивањем зазора од готово изненадне свеприсутности песника и поезије на властити празник. Тако се намеће питање да ли је посредни егзистенцијални страх или у целофан (ауто)ироније увијена културолошка опаска о несврховитости таквих свечаности у потрошачко-конзументском окружењу. У том одмеравању метафорички опосредоване ауто и хетерореференције која генерише презасићеност фокус се на крају песме сужава на отворено питање смислености властитог позива: „На Светски дан поезије, уплаших се: / преплавили су улице / попут птица из Хичкоковог филма. // После таквог искуства / зауставићу се испред рерне / као Силвија Плат. / И још ћу размишљати / шта да ставим у њу.” (Исто: 123)

И Саша Радојчић у песми „Манифест” покушава да изнађе оправдање и место песничкој уметности у савременој потрошачкој цивилизацији. Узимајући у обзир употребну вредност робе као врхунски критеријум тржишта, песник дијалектички проблематизује замисао прилагођавања поезије захтевима историјског тренутка, односно логике тржишта ради властитог опстанка. Он повлашћује идеју о додиру поезије и живота, на трагу Деспотовљевог пародирања авагардне тежње за стапањем уметности и стварности у песми „Антиена”. Понуђени спасоносни и телеолошки концепт, међутим, премрежује иронијским досеткама о конзументској неминовности и фабричкој типској репродуктивности поетског стваралаштва: „само када би се песме штампале / на конзерве / а то би и поезији добро дошло / прво / била би конзумирана / и друго / смешио би јој се вечни живот у погону за рециклажу.” (Радојчић 2020: 32) Извесно је да је посредни још један интимни обрачун песничког субјекта са духовном парадигмом времена у којем се пише.

Насупрот владајућем песничком дефетизму и стоицизму, Матија Бећковић у метапоетичком слоју иманентне поетике оспољене

у познијим песничким књигама *Три ђоеме* (2015) и *Праху оца ђоезије* (2016) испољава ведри оптимизам, и то на хришћанским основама. Премда у поеми „Учини ми љубав” свестан да песнички станује „у слепа времена стидна безнадежна” (Бећковић 2015: 30), он концепира готово инокосну одбрану поезије, као прве књижевности, увиђањем њене егзистенцијалне, чак и телеолошке неупитности која проистиче из њеног јединственог онтолошког статуса: „Поезија је вечна загонетка / Која нема краја камоли почетка / Песниково је званије свештено.” (Бећковић 2016: 65) Бећковић је у поеми „Слава теби Боже” непоколебив у уверењу да је поезија услов постојања чак и невидљивог, збаченог или потиснутог Бога са историјске позорнице: „И док год буде било поезије / Ту је и њен Творац и онда кад није.” (2015: 54) Са мишљу о визионарству Његошевог духовно-естетског универзума, модерни песник у апологетски дискурс уводи питање смисла стваралаштва у историји и у нашем времену: „У свему на свету што се дешавало / Само се питање смисла решавало / И сваки песник зато је писао / Не би ли се смислом издефинисао / Уздајући се у моћ поезије / У њене пророчке моћи и визије / Пред питањем смисла ум се предавао / Али поразе није признавао / И преклињао и бројао числа / да свагда искрсне искрица сувисла / И Луча није искрсла случајно / Већ богодарјем дарје даровано.” (Бећковић 2016: 59)¹¹ За Бећковића је воља за смислом насушна, неспорни животни погон: „Не може живети нико у бесмислу” (Исто: 71). Са друге стране, он не допушта индивидуализацију, следствено томе, дисеминацију и пролиферацију смисла, јер је и то начин обесмишљавања егзистенције: „Ни својим смислом мислити о смислу” (Исто). На тај начин покушава да преиспита мноштвеност и разградњу великих наратива као задатост властите епохе.

¹¹ Сличну дијалектику смисла бити песником данас, унеколико приземљенијим дискурсом, поставља и пословично резигнирани Мирослав Максимовић у интервјуу за краљевачки лист: „И то [смисао писања данас] је решила пословица: на страшном месту постојати (не мора се бити кадар стићи и утећи, то се помоћу поезије не ради). У историји људског рода смењивале су се епохе песника и епохе трговаца. (Оба термина не користим у буквалном значењу, него у општем, метафоричком.) Песници су отварали капије смисла, трговци су их украшавали ђинђувама и користили за своје послове. Ваља се надати да ће и епоха трговаца која је сада у току једном проћи. Дотле ће ови буквални песници (на страшном месту) постојати, јер је њихово постојање везано за исконску индивидуалну самоћу човека, која је у свим епохама крајња тачка његове судбине (Максимовић 2005: <http://www.kraljevo.com/ibarskenovosti/2005/novbroj20050819.htm#kultura>, преузето 12. 9. 2022; додала Ј. А.).

Поред наведених и многи други песнички радови на ову тему указују на колико егзистенцијалну толико и онтолошку анксиозност песничког субјекта, али, парадоксално, и на покушај отпора који настоји да пружи. Он се јавља у улози тихог побуњеника, уметника коме је наметнуто духовно гладовање док из прикрајка, са своје песничке маргине, отворено критикује подузети правац историјског и културног кретања властитог народа и целог човечанства. Будући да је по природи свога позива ентузијаста, песник мора да заговара стабилно духовно устројство у нестабилним историјским приликама које га подстичу на писање као на чин побуне. Смисао протеста модерног уметника, према Камију, лежи у ономе „што би по себи било трајно и вредно да буде сачувано” (2008: 217). И српски песници, као самосвесни, али и одговорни културно-политички субјекти, пружају отпор у име целине која надилази њихова појединства: „Роб устаје, у име свих живота у исти мах, кад осети да се таквом једном заповешћу пориче у њему нешто што не припада искључиво њему већ што представља опште тло на коме се сви људи, чак и онај ко га вређа и тлачи, сусрећу у заједништву” (Исто: 217). Зато упозорењем на аксиолошко-духовну странпутицу којом је кренуо свет уједно конфигуришу и протест против правца тог кретања, а који је најочигледнији у култури. Њихова побуна није заснована на релацији *старих* против *нових*, већ на метафизичком негодовању против судбине човека у савременом свету, јер она укида вредности на којима се заснива смисао његовог постојања (Исто: 223).¹²

Тихи али доследни заговорник те метафизичке побуне песникâ Живорад Недељковић у троделној песми „Образац” има потребу да се одупре задатим обрасцима живљења и постојања, и да путем поезије из постојећег поретка искорачи у нови, преображени свет лепоте: „Толико да уроњеност у обрасце које / Нисмо сами створили бива бесмислена, / А истинско живљење у њима, / У том посебном поретку, / Полако постаје немогуће.” (2009: 88) Након за Недељковића већ уобичајене

¹² Тако проминентни савремени песник Никола Вујчић, чији је већи део ауторске поетике систематично понирање у творбене потенцијале и онтолошки исход песничке самосвести, једном приликом наглашава: „Ако песма не може да промени свет, а не може, може бар да сведочи како се тај свет мења, може да покуша да нас спасе, пружајући нам уточиште и могућност другачијег, исконскијег и искренијег сагледавања стварности. Али, то отвара и друга питања, пре свега какав је наш однос уопште према култури, према књизи и књижевности. Чини ми се да је то све код нас гурнуто на маргину, у други план” (2015: <https://www.intermagazin.rs/nikola-vujcic-pesnik-je-gospodar-ali-i-rob-reci/?lang=cir>, преузето 12. 9. 2022).

тематизације неверице у чула и епистемолошког преиспитивања: „Али, како бих то могао знати. / Можда олако закључујем, вазда огорчен, / Уплашен, као и други, навалом претњи / Које стижу, из сваке умножености“ (Исто), песник проверава истинитост и телеолошки потенцијал властите песничке егзистенције и постулира стварност песме као онтолошки потентнију: „Како, кад тврдим / И бесомучно доказујем / Да је и овај комад папира / Место на коме се може живети. / Да је и он непоновљиви образац / који нисам створио, али о подацима / Које уносим одлучујем само ја. // И онда кад знам све о њима / И поготово онда кад наслућујем сједињења.“ (Исто; истакао Ж. Н.) Јер, написано је проверени цивилизацијски образац, боље место, преображени свет.

Зато у промишљеној метафизичкој побуни искрсава још једно предубеђење, а то је предубеђење песничког елитизма. У свести песника постоје остаци неког предестинираног идеалног стања, насталог на основу савладане лектуре, али и књижевног предања о друштвеној *изузетности*, а не *изузетости* песника и поезије. Сетимо се осмог певања Хомерове *Одисеје*, које са особитим метапоетичким заносом, препричава Борислав Радовић, јунак повратник најбоље парче мяса са испеченог белозубог вепра на вечери код феачког владара дарује песнику Демодоку, кога „слави више него икојег човека“ (Радовић 2007: 204) јер уме да пева о догађајима, доживљајима и осећањима и тумачи стварност кроз увеличано или искошено сочиво, а да своје виђење представи на леп и продоран начин; јер уме да призове истину, да буди слушаоце, разгаљује њихова чула и осећаје, потреса њихово самоспознато биће; коначно, јер подсећа Одисеја, парадигму човека путника, на сврху његовог постојања и циљ његове потраге.

Побуна песника, иако представља најплеменитији израз критичког мишљења и друштвеног ангажмана, донекле је парадоксална, јер се одвија без значајније грађанске иницијативе, без већег медијског одјека и културне препознатљивости која би заиста и могла да промени или макар утиче на скретање духовних токова. Тако се он суочава са дијалектиком кризе, коју увиђа и описује, превазилажењем у скученим оквирима иманентне, ауторске поетике, а не отвореним предлогом за њено разрешење које би уистину могло да буде културно делотворно. Будући неоспорна чињеница високе културе, поезија је тако непрестано забринута за очување поретка у којем ће, упркос историјски одиграним вредносним нивелаџама, моћи да одржи свој статус, који не сме бити антикварни, већ истрајно алтернативни и у својим најзначајнијим домашајима – профетски.

Овде, међутим, наилазимо на још један парадокс побуне (пост)модерног песника – а то је рањивост аутопоетички обнажену иронијом и цинизмом, као „просвећеном искривљеном свешћу” (SLOTERDIJK 2008: 21) и, као изразом изневереног очекивања, унесрећеног модерног просветитеља. Песнички субјект последњих деценија ликује над властитим отпадништвом и маргиналним статусом, али унутар граница устројства које је у повоју модерне свести већ легитимизовало његов иступ.

Наведени примери металирског дискурса не упућују само на закључак да песничком егу смета колико епохална толико и системска миноризација његових стваралачких и интелектуалних компетенција, већ и на мисао о песничком послању да очува свест о суштинама, као тачки разлике од опште профанизације и суноврата смисла. Својим прегалаштвом са неизвесним исходом они одважно сведоче о поезији као јединој преосталој аутентичној ознаци логосног принципа, без обзира на интимна идеолошка опредељења и културнополитичко деловање. Поезија је проводник чистог срца и савести човечанства. Зато са правом истиче Гојко Ђого, позивајући се на Хелдерлина: „Оскудно је време и стога је пребогат његов песник” (2008: 57). Пригушена побуна песника није само побуна забринутог, заслепљеног, дезинтегрисаног, детерминисаног или апсурдног човека већ човека који се сећа смисла и поседује унутрашњи логосни принцип.

ИЗВОРИ

- АЛЕКСИЋ, Дејан. *Док штрају свешћови: изабране ђесме*. Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2020.
- БЕЋКОВИЋ, Матија. *Три ђоеме*. Београд: Српска књижевна задруга, 2015.
- БЕЋКОВИЋ, Матија. *Праћу оца ђоезије*. Београд: Српска књижевна задруга, 2016.
- ВАСОВИЋ, Небојша. *Ни љубави ни хлеба*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2006.
- ЗУБАНОВИЋ, Слободан. *Лисћајући вешар: изабране ђесме и редослед чишања*. Београд: Архипелаг, 2021.
- ЂОГО, Гојко. *Поезија као айокриф*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- ЈОВАНОВИЋ ДАНИЛОВ, Драган. *Чувар бележнице: изабране и нове ђесме*. Нови Сад: Фондација Група Север, 2019.
- МАКСИМОВИЋ, Мирослав. *Шайаћ кише о слободи: изабране ђесме*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић” – Просвета – Народна библиотека Србије, 2009.
- МАКСИМОВИЋ, Мирослав. *Цршање стварности*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 2012.
- ПЕТРОВИЋ, Бранислав. *Ђежевасион*. Приредио Љубомир Симовић. Београд: НИН, 2004.

- РАДОВИЋ, Борислав. „Одисејев плач и ‘белозуби вепар’“. *Још о ђесницима и о ђоезији*. Београд: Завод за уђбенике, 2007.
- РАДОЈЧИЋ, Саша. *То мора да сам шакође ја*. Београд: Архипелаг, 2020.
- РАДОЈЧИЋ, Саша (прир.). *Сенке и њихови ђредмети: анђолођија новијеј срђској ђеснишђа 1991–2000*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2021.
- РИСТОВИЋ, Ана. *Изабране ђесме*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, 2019.
- ХАЛИЛОВИЋ, Енес. *Песме из болесђи и здравља*. Београд: Конрас, 2011.
- ХАМОВИЋ, Драган. *Две хиљаде двадесетђа*. Београд: Српска књижевна задруга, 2021.
- МИЛОШЕВИЋ, Nenad. *Pesme iz limba*. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada, 2019.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЋ, Јана. *Међађоеђиичносђи: ђрилози ђроучавању ђесничке самосвесђи*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2021.
- BART, Džon. „Književnost iscrpljenih mogućnosti“. Prevela Gordana B. Todorović. *Savremenik: mesečni časopis*, god. 23, knj. 45, br. 5 (maj 1977): 411–419.
- BRAJOVIĆ, Tihomir. *Narcisov paradoks: problem pesničke samosvesti i srpska lirika modernog doba (evropski i jugoslovenski kontekst)*. Београд: Službeni glasnik, 2013.
- FUKO, Mišel. *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*. Preveo Nikola Kovač. Београд: Nolit, 1971.
- HOBBSBAUM, Erik. *Kraj kulture: kultura i društvo u XX veku*. Prevod Aleksandra V. Stefanović. Београд: Arhipelag, 2014.
- KAMI, Alber. *Eseji*. Prevela Gorica Teodosijević... [et al.]. Београд: Paideia, 2008.
- COELSCH-FOISNER, Sabine. *Revolution in Poetic Consciousness: An Existential Reading of Mid-Twentieth-Century British Womens' Poetry – Vol. 1: Poetry, Self, and Culture*, Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2001.
- SLOTERDIJK, Peter. *Kritika ciničnoga uma*. Preveo Boris Hudoletnjak. Podgorica: CID, 2008.
- VO, Patriša. „Metaproza: šta je metaproza i zašto su je tako ocrnili“. Preveo Novica Petrović. *Reč: časopis za književnost i kulturu*, god. 3, br. 19 (1996): 77–84.

Jana M. Aleksić

POETIC SELF-CONSCIOUSNESS IN CONTEMPORARY SERBIAN POETRY: LITERARY HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS

Summary

In the last three decades, poetic self-consciousness has been solidified as one of the poetic dominants, both within separate poetics of magisterial Serbian poets such as Matija Bećković, Nikola Vujčić, Vojislav Karanović, Živorad Nedejlković, Tomislav Marinković, Dragan Jovanović Danilov, Saša Radojčić, Dejan Aleksić, Ana Ristović and others), as well as the entire literary period. In addition to being the illustrative feature of poetry being

self-absorbed for a very long time to its own form and language, the auto-poetics is increasingly being used to decipher the purpose of writing and publishing poetry at the time of its sociocultural marginalization. The literary history has demonstrated formal and thematic exhaustion was the starting point for more intense artistic self-reflection, conditioning the poetic paradigm shift, that is, the postmodern literature occurrence and prevalence. The end of one and the beginning of the second century, however, passed many other challenges to poetry it equally had to include in its metapoetic reflections, as relevant and what's more, hot topics, for its own and the survival of the value of humanity on which it still rests. Thus, it turned out that a negative motivation or inspiration became a condition of vitality. Taking into account all these changes and aspects, in working with cultural and literary historical point of view, we consider aforementioned changes and symptoms of the epoch integrated into auto-poetics' testimonies and figures.